

Ser invisible

**Testimonis literaris
i documentals femenins**

RAFAEL ROCA (ed.)

editorial **a**fers

Rafael Roca Ricart
(ed.)

SER INVISIBLE
Testimonis literaris
i documentals femenins

editorial afers
Catarroja – Barcelona
2023

Director de la col·lecció

Manuel Ardit (†)

Vicent Olmos

Aquest volum forma part dels treballs del Projecte d'Investigació AICO2021/099 «Violència de gènere i identitats: edició i estudi de documentació valenciana per a la construcció de biografies marginals II (ss. XVI-XVII)», de la Conselleria d'Innovació, Universitats, Ciència i Societat Digital de la Generalitat Valenciana.

*Aquest llibre no podrà ser reproduït, ni totalment ni parcialment,
sense el permís escrit de l'editor. Tots els drets reservats.*

*Dirigiu-vos a CEDRO (www.cedro.org) si necessiteu fotocopiar
o escanejar fragments d'aquesta obra*

primera edició: febrer 2023

© els autors, 2023

© d'aquesta edició: Editorial Afers, 2023

apartat de correus 267

46470 Catarroja (País Valencià)

www.editorialafers.cat / editorialafers.blogspot.com.es

afers@editorialafers.cat / [@editorialafers](https://twitter.com/editorialafers)

disseny de la col·lecció: Rosa Muñoz i Izquierdo

disseny de la coberta: Aranda & Rosselló

imatge de la coberta: Santa Àgueda.

Grisalla de l'ermita de sant Pau d'Albocàsser (segle XVIII)

imprès: La Imprenta CG

Paterna (País Valencià)

ISBN: 978-84-18618-44-4

dipòsit legal: V-28-2023

imprès al País Valencià – Unió Europea

printed in Valencian Country – European Union

Índex

Rafael ROCA: Ser invisible. Testimonis literaris i documentals femenins	9
Josep E. RUBIO: La dona invisible en l'art de Ramon Llull.....	19
Francesc GRANELL SALES: Reines a l'ombra de Jaume I? El record de les consorts per mitjà de textos i imatges	37
Marinela GARCIA SEMPERE: Les dones exemplars poden ser també invisibles?	55
Gema Belia CAPILLA ALEDÓN: <i>Madama Lucrezia</i> o la invisibilitat de la dama: una figura entre la literatura i la història del <i>Quattrocento</i> aragonés	73
Vicent Josep ESCARTÍ: La santificació de Margarida Borràs: del segle XV i XXI.....	101
Albert TOLDRÀ I VIULARDELL: <i>Otras vezes lloravan</i> . Presoneres de la Inquisició de València.....	119
Jacob MOMPÓ NAVARRO: Beatriu Català, conversa i acusada de difamar el Sant Ofici (1522-1542). Entre el manteniment de creences i l'extorsió dels oficials.	137
Vicent TEROL I ROIG: «Morta desesperada, com a mala cristiana». El suïcidi de Beatriu Just, 1527.....	165

María Luz MANDINGORRA LLAVATA: Un arxiu en femení a la València del Renaixement. El cas d'Àngela Bosch i de Lluçerga (1548).....	187
Isabel Amparo BAIXAULI JUAN: La construcció d'una identitat sexual: Josep Gallart, un viatge d'anada i tornada.....	213
Emilio CALLADO ESTELA: Sor Manuela Millà, el convent de Corpus Christi de Vila-real i Guerra del Francès	229
Rafael ROCA: Deixar de ser invisible. Marginalitat infantil femenina a la València vuitcentista	271
Estel AGUILAR MIRÓ: De la frontera a l'obertura: una aproximació ecocrítica feminista en Simona Gay, Renada-Laura Portat i Colette Planas, tres poetes lde a Catalunya del Nord	291
Katiuscia DARICI: <i>Sempre han parlat per nosaltres</i> (2019): escriptura literària i feminisme en Najat El Hachmi.	325

Gema Belia Capilla Aledón

Universitat de València

Madama Lucrezia
o la invisibilitat de la dama:
una figura entre la literatura i la història
del *Quattrocento* aragonès

Noscere si quaeris sim Lucretia nomen
Patria Parthenope dulcis et illa fuit
Cuncta habuit explevitque animun sine labe pudoris
Vita fuit Romae mortuaque hic iaceo¹.

Com en un altre temps i en un altre lloc², ara, també, volem començar a presentar *madama Lucrezia* des de les incògnites que ens planteja una escultura anònima. Parlant i alhora prudent i silenciosa, monumental i alhora delicada, a la Piazza Venezia de Roma, entre el *palazzo* homònim i l'església de San Marco, reposa una antiga estàtua d'època

¹ Gianantonio de' Pandoni, Porcellio, *Epitafi de Lucrezia D'Alagno*. Perdut hui en dia (Rovira 1990, pp. 162-163; De Rosa 2007, p. 98).

² Capilla Aledón, Gema Belia, *Madama Lucrezia* o la invisibilidad de la dama: una figura entre la literatura y la historia del *Quattrocento* aragonés en: Escartí, Vicent J., Roca, Rafael (coords.): *Simposi: Dones Invisibles. Testimonis literaris i documentals (Segles XV-XIX)* València 31 març 2022 i ídem, «Tradición popular, celebración pública, poesía cortesana e historia: Alfonso el Magnanimo y Lucrezia D'Alagno (1448-1458)», *Aragón en la Edad Media*, 32, pp. 79-108.

clàssica que es coneix amb el nom de Lucrezia D'Alagno o *madama Lucrezia*. Se la coneix així perquè, segons expliquen els romans, als voltants del palau va passar els seus darrers anys de vida l'esmentada dama —*madama* és el terme napolità—, després d'abandonar la seva Nàpols natal, un cop mort el rei Alfons el Magnànim el juny de 1458.

Les fonts relatives a la figura de la dama són poques i constitueix un cas d'estudi poc analitzat —de fet, avui dia, seguim investigant-hi. No obstant això, la literatura cortesana de la segona meitat del *Quattrocento*, la literatura menor, no la dels reconeguts humanistes que van treballar a l'empara del Magnànim, sinó la d'aquells que buscaven el seu favor (Narbona 2020, pp. 1089-1110; Capilla Aledón 2019, pp. 38-48, 170-175 i 179-300; Rovira, 1990), van deixar una important producció, quantitativament i qualitativament parlant, sobre Lucrècia.

1. *Les fonts literàries*

Així, els castellans Carvajales i Juan de Tapia o el català Pere Torroella (Narbona 2019, pp. 59-72; Rovira 1990, pp. 161-208); Nicola Grisanti di Montefalco da Perugia, Angelo Galli da Urbino, Antonio Cornazano da Ferrara, Gaspare Broglio da Rimini, entre els autors italians menors i Antonio Beccadelli, el Panormita, gran amic del monarca (Capilla Aledón 2019, pp. 179-300 i 2018, pp. 430-471), Gianantonio de 'Pandoni, més conegut com Porcellio, o Francesco Philelpho, compositor de les famoses *Satyrae* encarregades pel Magnànim³ (Capilla Aledón 2019, pp. 147-148; De Rosa 2007, pp. 79 y 114-115), entre els humanistes del moment.

Deixant de banda el petit díptic que, com veurem, li va dedicar Beccadelli, el petit poema de Porcellio, inèdit, d'altra banda, fins a l'obra de De Rosa (2007) i l'exquisidesa humorística de Filelfo, tots els anteriors destaquen per la seua temàtica centrada en la castedat de la dama o la presen-

³ Francesco Philelpho: *Satyrae*, Milàn, 1449. València, BUJ, ms. 398.

tació de la diva com la *vergine pura* i el cant a l'amor entre la jove i el monarca.

En este sentit i pel que respecta a la narració de la seua relació a la poesia cortès, cal destacar que els treballs són, francament, prolixos. A més dels estudis de Chilà (2014), Croce (1915, pp. 605-608; 1953, pp. 206-212 i 2001, pp. 89-120), De Rosa (2007), Ryder (1992, pp. 481-527) o Rodríguez Mesa (2012, pp. 103-115 i 295-305), destaquen les obres, principalment, de Mazzatinti (1885), Filangieri (1886, pp. 65-138), Vendrell Gallostra (1933), Martín de Riquer (1960: 34-49), Altamura (1962), Rovira (1987, pp. 77-107 i 1990), Falco (1995-1996, pp. 193-228; 1997-1998, pp. 211-228; 1999, pp. 97-122) i Cannoni (2007, pp. 167-192).

És per això que oferim només alguns exemples i remetem, concretament, als treballs de José Carlos Rovira Soler (1987 i 1990) així com de De Rosa (2007) per tal d'ampliar-hi, més extensament, l'anàlisi de les composicions literàries que ara, ací, recollim.

Començant per Carvajales, llegim:

Sola vos, por don precioso,
merecistes ser aquella
sentar en el temeroso
sitio ardiente, peligroso
por la más casta doncella;
porque virgen non temiendo
el furor de grandes flamas,
mas ellas de vos fuyendo
e vos muy leda sintiendo
como entre flores et ramas (Alvar *et al.* 1981, p. 231).

A més de la referència a la castedat de la dama que, d'altra banda, la fa mereixedora del tron, hem escollit aquest poema perquè es refereix al tron de Nàpols com a «sitio ardiente, peligroso», en una picada d'ullet a l'emblema alfonsí del mateix nom i amb el qual, com és sabut i hem escrit en altres treballs, s'identifica el Regne de Nàpols i el tron que persegueix el Magnànim durant vint anys com al seu Grial personal (Capilla 2020, pp. 73-86; 2017a, pp. 81-112 i 2017b, pp. 27-46).

Per la seva banda, Juan de Tapia va escriure:

Vos fuystes la combatida
que venció al vencedor
vos fuystes quien por amor
iamás nunca fue vencida;
vos pasáys tan adelante
e con tanta crueldat
fazéys la guerra
a quien fa temblar la tierra
desde Poniente a Levante (Alvar *et al.* 1981, p. 231).

Lucrècia és la que per amor mai és vençuda i el que sucumbeix al seu amor és el Magnànim. Un tema que, per altra banda, quedaria plasmat en la composició de Carvajales, qui, «por mandado del Sennor Rey, fablando en propia persona, siendo mal contento de amor, mientras Madama Lucrecia fue a Roma» (Alvar *et al.* 1981, p. 247). Així, mentre Alfons esperava a la frontera el resultat de l'audiència de Lucrècia amb Calixt III, com tractarem més endavant, amb l'excusa d'una partida de caça, Carvajales descriuria el seu «estado mental» a petició del sobirà mateix (Ryder 1992, p. 488). Diu així, segons recull el cançoner:

Yo só el triste que perdí
mi vida sirviendo Amor,
e soy quien nunca rescebí
premio de cuanto serví
si non penas et dolor;
e a la fin en conclusión,
porque más penas possea,
Amor, por consolación,
de mi total perdición,
me ha dado por galardón
una negra chaminea (Alvar *et al.* 1981, pp. 247).

Tot i això, Pere Torroella és encara més directe que els seus contemporanis i, després de lloar les virtuts de Lucrècia, de qui diu que és més «divina que humana», va escriure:

Aqueste a cuya grandeza
el universo se omilla,
Aqueste que fortaleza
e justicia con sabieza
la templança acaudilla,
delante de vos venido,
inora, obedieçe y treme;
así que d'amor vencido
de todo el mundo temido,
a vos solamente teme.

Aqueste mil vezes diez
la fortuna han combatida,
y la postrema vez
l'a fallada entre los piez
como sobrada y vencida.
Y quien se fecho señor
d'aquella que mundo rige,
puesto en la cumbre d'onor
como sojecto amador
en vuestro poder se elige.

Pus tal Señora y Señor
el mundo haver no podría,
pido [a] aquel superior,
acompañados d'amor,
vos dexe la monarchía (Rovira 1990, pp. 200 i 202).

Un gran rei doblegat per l'amor, doncs. Un espai on la dama és gairebé divina.

No obstant això, Beccadelli, per la seua banda, simplement diria que com que el seu rei superava els altres reis, així mateix la seua dama superava les altres joves napolitanes. El Panormita va dedicar el següent petit díptic a la diva de Sa Majestat (Rovira 1990, p. 162), portant de nou a la palestra el motiu de l'Apolo Dios Sol (Capilla Aledón 2019, pp. 148-156 i 2017c, p. 26) superat pels seus protagonistes, sent el Magnànim qui és comparat amb els astres i quedant Lucrezia en la mínima comparativa, a l'alçada de la resta de dames de Nàpols:

Quantum Rex proceres, quantum sol sydera vincit,
 tantum Campanas superat Lucretia nymphas
 (Rovira 1990, pp. 162-163).

Per la seua banda, Filelfo, amb exquisidesa gairebé humorística, va escriure:

Dic age quam facilem sese Lucretia prestat,
 diva puellarum, Regis ad obsequium.
 Nam sunt qui referant nondum pia vota precesque
 regale animum flectere virgineum.
 Ast alii contra fulvas penetrasse sagittas
 pectus et ad roseum virginis isse femur;
 et quod vulnus erat fellis prius instar amari,
 nuncipso factum nectare dulcem agis... (Rovira 1990, p. 162).

No obstant això, d'altra part, i trencant amb aquesta línia en el tractament de la figura de la dama, la bellesa i la intel·ligència de Lucrècia són portades al màxim per Porcellio qui, en el seu intent per mostrar la seua eloquència humanística, compara *madama* amb exemples de l'Antiguitat clàssica com Venus o les Verges Vestals. Atributs que cap contemporani rebutja, fins i tot, com en el cas d'Eneas Silvio Piccolimi, per referir-nos a un dels textos que citarem més endavant, s'hi refereix com a *Speciosa mulier seu virgo erat* (1538, pp. 170-172; Ryder 1992, p. 481). Tanmateix, tal com hem vist, Beccadelli va ser molt més breu en referir-se a Lucrècia i Francesco Filelfo va esmentar el tema de la castedat de la dama amb la seua ironia característica —recordem que és l'autor de les *Satyrae*.

En relació, precisament, amb aquest tema, De Rosa (2007, pp. 79-84 y 97-98) assenyala com a possible causa de la castedat de la dama el seu anhel de la corona napolitana. En aquesta línia seguiria també la composició de Porcellio on a l'epitafi que, avui perdut, va reposar fa temps sobre la seva tomba a Santa Maria sopra Minerva, va escriure sobre la «absència de taca a la seua honor». L'epitafi, amb què obríem el nostre text, resa:

Noscere si quaeris sim Lucretia nomen
 Patria Parthenope dulcis et illa fuit
 Cuncta habuit explevitque animun sine labe pudoris
 Vita fuit Romae mortuaeque hic iaceo (De Rosa 2007, p. 98).

D'aquesta manera l'epitafi ens trasllada una informació que coneixem, també, per altres fonts: que Lucretia era de Nàpols, que va viure a Roma, on jeuen les seues restes, i que va viure amb l'esperit ple sense perdre la castedat, sense taca a la seua pudor diu l'epitafi, dada que ens porta a la ment i connecta amb els poemes de Carvajales. Porcellio, a més, ens la presenta com una autèntica dea en la seua lloança a la jove:

Laus Lucretiae Neapolitanae Virginis Perpulchrae

Quaeritis o proceres quae sit praestantior inter
 Quas haec pompa deas habeat: facilesque puellas.
 Illa est quae Siculi fixit preacordia vatis.
 Quanto splendidior luna ignitus Apollo
 Lucifer et quanto vincit radiantia coeli
 Sidera: praelucet dulcis Lucretiae tanto
 Virginibus Latii: vincunt sua lumnina flammas:
 Et facie Carites et lata fronte minervam
 Et Venerem flavis superat pia ninpha capillis
 Quod magis est iuxte per secula: piata per omnis
 Populeos ramos crescunt sua nomina: quantum
 Et trinci et rami: et latis radicibus arbos
 (De Rosa 2007, pp. 114-115).

La castedat, la corona, el sobirà... Què més podem saber sobre la dama?

2. *Les fonts històriques*

Deixant de banda, doncs, la dama que ens ofereixen les composicions poètiques, ens centrem ara en les notícies històriques que s'han pogut recopilar sobre la jove, i que

ens traslladen l'opinió, el concepte i la valoració que de la seva figura van fer els contemporanis. En relació amb això, el mateix historiador Ryder, escriuria a propòsit d'ella i de la seua relació amb el Magnànim:

La edad se comportó gentilmente con Alfonso en el sentido de que le ahorró enfermedades paralizantes del cuerpo y no le privó de las facultades mentales. En lugar de ello, le sacudió con un apasionamiento incontrolable por una joven napolitana, Lucrezia d'Alagno (1992, p. 481).

En aquesta mateixa línia semblen confluir els testimonis propis de l'època. Així, entre els testimonis dels contemporanis al sobirà, i tal com esmentàvem en l'apartat anterior, el mateix Eneas Silvio Piccolomini, Papa Pius II, diria d'aquest romanc:

Speciosa mulier seu virgo erat, nobilibus inter Neapolitanos nata parentibus si qua est in paupertate nobilitas. Hanc rex perditte amavit adeo ut in conspectu eius constitutus extra se fieret neque videret quicquam neque audiret quemquam nisi Lucretiam. Oculos Semper in eam habebat intentos, laudabat verba eius, sapientiam admirabatur, probabat gestas; excellentiam formae divinam esse iudicabat, et, cum multa ei donasset et quasi reginam honorari iussisset, ad extremum sese illi permisit, neque enim exaudiri quisquam ea nolente potuit. Mira vis amoris! Rex magnus, Hispaniarum nobilissimae partis dominus, cui Baleares insulae, cui Corsica Sardiniaque et ipsa Trinacria parebat, qui plurimas Italiae provincias sibi subiecerat viceratque potentissimos in armis duces, ad extremum, victus amore, quasi captivus mulierculae serviebat (1538, pp. 170-172).

Per la seua banda, les cartes als consellers de Barcelona també l'esmenten i parlen de la retirada del sobirà als seus jardins. Una carta de l'enviat barceloní Antoni Vinyes als consellers de la ciutat de Barcelona, assenyala que era molt difícil obtenir audiència amb Alfons qui, després d'escoltar missa, només dedicava dues hores per rebre perquè després

de dinar, es tancava en un jardí i ningú no podia accedir-hi. Aquest jardí pertanyia a la seva amant, Lucrezia D'Alagno (Ryder 1987, p. 72). Diu el document:

[...] en lo mati com ell ha oida missa no ha de spay de fer affers ab les gentes quil han mester sino entorn dues hores, e al depus dinar ell se tancha en un verger que nagu no pot comunicar de affers ab la sua senyoria⁴.

També D'Almeida, l'ambaixador portuguès a Nàpols, donaria notícia de la forta presència de *madama* a la cort (Ryder 1992, pp. 481-482), posant èmfasi en les gràcies i favors que rep del rei i destacant que venia tractada com una autèntica reina. En el tenor següent escriuria al rey de Portugal en 1452:

Tras el Rey consiguo huã Dama que chamão Lucreçia, e eu não sei que digua; he servida como rainha, e condes lhe beijão a mão, e tem muito grande renda, e dlhe el Rey muito dinheiro, e trala públicamente em estado de rainha⁵.

Com anem veient, totes les fonts recollides fins ara, tant literàries com notícies històriques, ens traslladen el romanç entre el sobirà i la dama. Ademés, i fins i tot, la mateixa ciutat de Nàpols commemora cada 23 de juny la trobada entre tots dos on, segons narren, hauria sorgit la seva història o la que «può essere considerata la più memorabile storia d'amore del regno di Napoli del '400»⁶.

Segons ens conta la mateixa església de San Domenico Maggiore, al centre de la ciutat, i tal com és encara commemorat a la capital partenopea, sembla que era tradició al Nàpols del *Quattrocento* que la vigília de Sant Joan les joves en edat de casar oferissen als seus estimats un ram de blat a canvi dels que elles rebien nombroses ofrenes. El rei estava gaudint dels actes quan Lucrècia se li va acostar i li va lliu-

⁴ ACB, *Cartas Comunas*, v. 20, f. 250, Nàpols, 18 octubre, 1450.

⁵ Lisboa, ATT, *Livraria*, 1.147, f. 48.

⁶ Vid. www.museosandomenicomaggiore.it.

rar el ram. El monarca, en resposta, li va lliurar una bossa d'alfonsins o *ducatoni* i ella, segons expliquen, en va treure un de la bossa i li va xiuxiuejar que ella *di alfonsini gliene bastava uno*, és a dir, que d'alfonsins en tenia prou amb un.

Una tradició popular que, el 1909 i seguint una crònica desconeguda del *Quattrocento* (Rodríguez Mesa 2016, p. 145), va ser recollida per l'erudit Silvio Bernicoli. El text que transcriu diu així:

Solevano le fanciulle napoletane seminare alquanti granelli d'orzo in un vaso di creta, traendo non solo quali fausti presagi di nozze dal rapido e rigoglioso cescere de' verdi gambi. E la vigilia di S. Giovanni, la cui festa ricade al 24 giugno, andavano attorno recando quel vaso e chiedendo ai passanti la strenna. Lucrezia, che aveva come le altre seminato il suo orzo in augurio del Re, il dì precedente alla festa si pose innanzi alle sue case e aspettò che Alfonso passasse. E quando lo vide venire, seguito da molti cavalieri, gli andò incontro, soffermandolo con grande ardore e chiedendogli la strenna. E quello graziosamente le offerse in dono la borsa portata da un paggio; ma Lucrezia toltane una delle monete che avevano nome dal Re, tornò a renderela dicendo che il solo Alfonso le bastava (1909, pp. 325-337).

Sembla que Alfons la va acompanyar a la funció teatral que es representava a l'interior de la mateixa església de San Domenico i ja, segons manté la tradició popular, foren inseparables.

Des de llavors es va convertir així la D'Alagno en la veritable reina de Nàpols *de facto*. Diguem *de facto*, que no *d'iure*, perquè l'esposa del rei, la seva cosina Maria de Castella (García Herrero 2015, pp. 27-48; Mandingorra Llavata 2014, pp. 41-58), lloctinent general dels regnes del seu consort durant les llargues absències del mateix i peça fonamental en la política ibèrica del seu marit (Earenfight 2010 i Más 2018), malgrat el seu delicat estat de salut i la seva residència a terres hispanes, va viure prou per a evitar el regnat de la italiana. Fet a què va contribuir, de manera absoluta, la negativa papal davant la sol·licitud de dissolució matrimonial d'Alfons que Lucrècia, l'octubre de 1457,

va presentar a Calixt III (Capilla Aledón 2021, pp. 92-93 i Ryder 1992, pp. 487-488 i 499-514).

L'amor, doncs, la bellesa, Sant Joan, els jardins, la reina no reina... Aleshores: Qui era aquesta jove? Qui era en realitat Lucrezia d'Alagno?

3. El més prop de la realitat

De Lucrècia sabem, amb total seguretat, que pertanyia a la família D'Alagno. Una de les grans famílies nobles de Nàpols, els D'Alagno, eren vinguts a menys al temps del Magnànim, però les seves arrels parentelars s'enfonsaven en ple segle XIV, en els temps del govern napolità dels Anjou. Quan el 1442 Alfons es va convertir en rei efectiu de Nàpols, Lucrècia comptava dotze anys, hauria nascut el 1430, i ja era famosa per la seva bellesa i simpatia (De Rosa 2007, pp. 75-78).

Autors contemporanis als fets com els esmentats Enees Silvio Piccolomini i l'ambaixador portuguès D'Almeida, van assenyalar, com vèiem, que la jove aviat va aconseguir la gràcia reial. Ryder assenyala que:

es incuestionable que Lucrezia ejerció cierta influencia sobre la generosidad y el favor reales; la cosecha de títulos, cargos y rentas recogidas por sus parientes son un testimonio obvio de sus poderes en esos asuntos (1992, p. 486).

Així, prop dels seus vint anys, més enllà de la tradició popular de la Nit de Sant Joan, i per força major del monarca, van començar les trobades entre la jove i el sobirà. Almenys, és a partir d'aquí quan en tenim constància gràcies a l'obra de Ryder, qui ens trasllada:

tendría veinte años cuando se encontró por primera vez con Alfonso en el verano de 1449. Un brote de peste había obligado a éste a fijar su residencia en la vecina Torre del Greco (desde agosto de 1449 hasta abril de 1450) en un palacio que miraba al mar (1992, p. 483).

Torre del Greco, on es retirava el sobirà, i la propietat dels D'Alagno, Torre Annunziata, eren, com continuen sent avui dia, veïnes.

Des de llavors i fins a la seva mort, i a més dels retirs a les «Torres», és coneguda, d'altra banda, la sumptuosa celebració pública que va fer el rei de la dama. La seva «celebració social», com diria Rodríguez Mesa (2016, p. 153), és el que va fer que romangués la seva figura i Lucrècia quedés a la memòria popular i a la literatura cortesana.

El Magnànim, com és sabut, era un sobirà experimentat en l'àmbit de la representació, de la utilització de la imatge, l'escriptura i els espais, efímers o no, per a l'autocelebració de la seva figura, ja fos davant dels seus contemporanis, ja fos de cara a la posteritat (Capilla Aledón 2015, 2019, 2020).

En el cas de Lucrècia, com és evident i com esmentàvem a la fi del darrer epígraf, la celebració de la seva figura va tenir certs límits inevitables: en primer lloc, els que va imposar al seu poder la mateixa existència de la reina Maria i la negativa del Papat a la dissolució del matrimoni reial; en segon lloc, la raonada, o ben bé raonable, oposició de la descendència del monarca, de l'hereu, Ferran I de Nàpols, i la seva esposa, Isabella de Chiaramonte.

Així, mentre en el cas d'Alfons el seu programa representatiu li va garantir la seva consideració com el primer gran *exemplum principum* europeu, en el cas de la *madama* la celebració de la seva figura va valer, simplement, per no caure en l'oblit i romandre a la memòria com la predilecta, el caprici, l'amant, d'un dels sobirans més poderosos d'Europa i com la reina de Nàpols que mai no va arribar a ser, encara que visqués com a tal fins a la mort del monarca. I hi ha una raó evident que s'infereix del que s'ha exposat: no va comptar, en cap cas, amb el beneplàcit d'aquells que van llaurar la imatge cesària, virtuosa i humanista del Magnànim.

Poc va quedar escrit sobre Lucrècia, perquè poc es va produir en llatí humanístic, tendència i paradigma, com és ben sabut, del *Quattrocento* italià. Tot pel que fa a ella, més enllà de la tradició popular, va quedar referit en llengua vulgar escrit, com ja hem vist, per poetes menors que buscaven

el favor real i, en aquest sentit, només pretenien agradar al monarca. En paraules d'Enrico Da Rosa: «Di Lucrezia si ocupa la cronaca e la poesia, tanto del suo quanto del tempo successivo» (2007, p. 79). Tot i això, i com assenyala Rodríguez Mesa:

Pese a la prodigalidad del campo literario, no fue este el único ámbito en el que permeó la celebración de Lucrezia, puesto que las alabanzas y actos de honorificencia dedicados a la dama llegaron a invadir la vida social de la capital del Reino en su acepción más amplia (2016, p. 153).

És a dir, l'abast de la figura de Lucrècia i la seva permeabilitat entre els diferents grups socials es va deure, per a Rodríguez Mesa quasi exclusivament, a la celebració pública duta a terme per voluntat i encàrrec exprés del Magnànim. Gràcies a «la seva celebració social», Lucrezia va quedar a la memòria popular i a la literatura cortesana. En aquest sentit, només cal assenyalar algunes dates que s'obren a partir de 1452 per tal de demostrar la gran repercussió pública de la figura de la dama. Una dama, per tant, molt visible en vida del rei.

Dels continus esdeveniments socials i *mise en scene* ens informen Minieri Riccio (1881) seguint els testimonis de Tresoreria Real, així com Roxanne Chilà (2014) en el seu gran treball de recerca reflectit a la seva tesi doctoral, entre d'altres. Gràcies a ells sabem que *madama* va ser la consort del Magnànim a la gran recepció que el sobirà va fer el 1452 a l'emperador Frederic III d'Habsburg o que, fins i tot, era ella mateixa qui organitzava grans festejos a la cort per la Pasqua o per la Nativitat del Senyor.

En esta línia, l'esdeveniment més gran on es va fer pública la figura de la dama va ser, precisament, la recepció que es va realitzar a l'emperador amb motiu del seu matrimoni amb la neboda del Magnànim. Alfons, sense preocupar-se pel cost de la cerimònia i considerant relativament la Quarisma, va preparar, en paraules de Ryder «la ostentación más grande su vida» (1992, p. 427). No cal desenvolupar aquí tota la cerimònia, per això es remet a altres treballs on

s'exposa més extensament la matèria (Capilla Aledón 2021, pp. 88-91 i 2019, pp. 262-264).

Només cal destacar que Frederic III d'Habsburg havia estat elegit Rei dels Romans en 1440, però no va governar com a emperador efectiu del Sacre Imperi fins al març de 1452, després de la mort d'Albert II i ser coronat a Roma pel papa Nicolau V. Va ser allà, i en aquell mateix mes, on a més de cenyir-se la corona imperial es va casar amb la neboda del rei Alfons, Leonor d'Àvis i Trastàmara, infanta de Portugal i filla del matrimoni entre la seva germana Leonor i Duarte I, rei de Portugal. Després d'aquests dos significatius esdeveniments de la vida de l'emperador, aquest va decidir visitar l'oncle de la seva esposa per consumir el matrimoni a les terres més properes dels Trastàmara, acompanyat del seu germà, l'arxiduc Albert d'Àustria, i d'una extensa comitiva cortesana formada per nobles alemanys i hongaresos (Ryder 1992, p. 427).

Continus àpats, sopars i banquets es van succeir al gran saló de Castel Nuovo, despeses contínues en músics, escuders, torxes, desfilades dels cavalls de sa majestat, exhibició en processó de les seves feres, tres dies de tornejos, una gira urbana per Nàpols, l'arsenal i el moll, caceres a Pozzuoli, exhibicions de falconeria, trenta galeres en formació davant del castell per despertar l'emperador amb estampides de les armes i les seves trompetes, etc. Per fer-nos una idea d'aquell espectacular esdeveniment, el mateix Beccadelli afirma que, durant els dos mesos que es va prolongar aquella ambaixada de l'emperador, a Nàpols es va desplegar tant de luxe i sump-tuositat que havia sentit dir a l'escrivà de ració haver gastat més de cent mil ducats d'or, sense comptar les joies, els presents i altres provisions⁷. En qualsevol cas, el que és rellevant per al nostre estudi és que, durant totes les festes celebrades en honor de la figura de l'emperador i per ordre del mateix Alfons, Lucrezia D'Alagno va ocupar el privilegiat tercer lloc destinat a les dones, després de l'emperadriu Leonor i l'hereva al tron, la Duquessa de Calàbria, esposa de Ferrante.

⁷ Antonio Beccadelli: *Antonii Panormitae in Alfonsi regis dicta aut facta memoratu digna*. Nàpols, 1458. València, BUV, ms. 445, ff. 79v-81r.

És lògic, doncs, que les asprors foren creixent entre la *diva* d'Alfons i la Duquessa de Calàbria. Conforme la relació del Magnànim i *madama* avançava, més creixien les gràcies i els honors destinats a ella, de manera que els rebuts per la seva persona i seguici, a més de la seva família, van superar amb escreix els destinats a Isabella de Chiaramonte. Això, com és evident, va fomentar l'animadversió de la segona per la primera i va comportar una enemistat que, juntament amb altres factors de gran importància política relatius a Maria de Castella i a Calixt III, ja esmentats i que de seguit desenvoluparem amb més profunditat, van impulsar l'abandonament —gairebé l'exili— de Nàpols per part de Lucrècia el 1458, després de la mort del Magnànim (De Rosa 1998, p. 632; Rodríguez Mesa 2016, p. 154). Tot i això, mentre va durar Sa Majestat *la diva del Re* va viure, com escriví D'Almeida, com a reina de Nàpols.

Així, el 1456 hi va haver un gran banquet a la residència familiar dels D'Alagno i dues festes en honor de les seves donzelles i al seu propi, el primer a Ischia i el segon en un lloc clau per al Regne: Castel dell'Ovo. Al febrer d'aquell mateix any es va celebrar una altra gran recepció en honor a madama per encàrrec exprés del Magnànim per commemorar el seu amor públicament o, com recull Minieri Riccio (1881, p. 96), «per amore di madama Lucrezia»: es va desenvolupar en ple cor de la ciutat de Nàpols, justament a la plaça de la Sellaria, on tenia lloc la reunió del *seggio del popolo*, entre els membres del qual hi havia enemics declarats d'Alfons; en aquesta ocasió, la preparació del festeig va comportar actuacions urbanístiques que van requerir la demolició d'edificis i, a més, es va tornar a pavimentar la plaça per complet i es va adornar tota la via pública amb tapissos reals de temàtica amorosa i d'origen mitològic (Chilà 2014, p. 441 i Rodríguez Mesa 2016, p. 155).

El 1457 fou, així mateix, l'amfitriona de banquets i festes per a la celebració de la Pasqua a Castel Nuovo; i, a l'estiu, va presidir actes similars a Torre del Greco per commemorar el casament d'un dels seus germans (Ryder 1992, p. 484; De Rosa 2007, p. 77; Rodríguez Mesa 2016, pp. 154-155). Tanmateix, i més enllà de les celebracions es-

mentades, i malgrat la fastuositat de la recepció de l'empeador, n'hi va haver una que, potser, és la que més crida la nostra atenció i en què val la pena aturar-se.

Dos anys abans de produir-se aquest festeig, el 1455, Lucrezia va veure com el seu germà es convertia en gran canceller, com el seu cosí —ja arquebisbe de Nàpols— rebia el capell cardenalici i com Alfons Borja, bisbe de València i oncle polític de la seva germana, es convertia en papa amb el nom de Calixt III. En paraules de Ryder: «eran momentos embriagadores para una joven» (1992, pp. 486-487).

Animada, potser, per la sentència papal de desembre de 1453 que anul·lava el casament d'Enric, hereu al tron de Castella⁸, Lucrècia va decidir apel·lar directament a Calixt per procedir a la dissolució del vincle matrimonial d'Alfons amb la seva cosina i esposa. Així, amb el consentiment del mateix Alfons i sota el pretext de complir un vot (Ryder 1992, p. 487) Lucrezia va viatjar a Roma la tardor de 1457. Les recepcions i les festes organitzades per la cúria amb motiu de la seva arribada entre el 11 i el 13 d'octubre d'aquell any són testimoni ple que Lucrècia era tractada com una autèntica reina i que la seva notorietat i influència sociopolítica eren molt tingudes en compte. (Pontieri 1975, p. 194; Croce 2001, p. 108; Ryder 1992, p. 487; Rodríguez Mesa 2016, p. 154).

No obstant això, malgrat les favorables expectatives que li va poder brindar aquesta recepció, Lucrezia va obtenir com a resposta a la seva petició la rotunda negativa del papa. Les enterbolides relacions entre Alfons i Calixt es remuntaven temps enrere amb motiu de la butlla contra els turcs i el pagament als exèrcits del *condottiere* Piccinino de 10.000 ducats dels 50.000 sol·licitats, a canvi de no atacar els feus papals. En contrapartida, el rei esperava que el papa l'investira com a rei de Nàpols i reconegués els drets de la

⁸ Es tracta del matrimoni entre Blanca, filla gran de Joan d'Aragó, neboda del Magnànim, i Enric, Príncep d'Astúries. Un matrimoni acordat el 1436 com a part del tractat de pau entre Aragó i Castella. Va ser dissolt per manifesta impotència del rei (Hillgarth 1978, v. II, pp. 317-323; Ryder 1992, p. 487).

seva descendència. Calixt, malgrat l'ajuda rebuda, mai no va fer concessions i les relacions entre tots dos es van trencar a finals de 1455 (Capilla Aledón 2021, pp. 92-94 i Ryder 1992, pp. 488 i 499-514). Així que, per quan Lucrezia va sol·licitar el favor papal, hi havia poc a fer ja.

Malgrat això, rei i dama van fingir que no succeïa res i des del novembre d'aquell any i durant tot l'hivern es van celebrar ostentosos banquets on acudia la flor i nata d'Aragó i d'Itàlia a la recerca del favor dels seus senyors. Antoni Vinyes va escriure sobre això als consellers de la ciutat de Barcelona el mateix sis de novembre de 1457:

El senyor rei continuament enten en festes i triomfs amb Madama, queyt és, no enten en affers sinó en els seus delits i piers. Vuy és pus fort el fet de Madama que may» (Madurell Marimón 1963, p. 608).

Així doncs, i amb la finalitat de «distogliere Lucrezia dalla tristezza che l'occupava» (Croce 2001, p. 110) va capgirar els esdeveniments i, sense dir res, va celebrar Lucrezia com a gran reina de Nàpols. Tanmateix, i en paraules de Ryder, aquest seria el seu «canto del cisne» (1992, p. 489).

Poc després d'aquestes celebracions, Alfons es va acomiadar per anar a la que seria la seva última partida de caça, l'octubre del 1457, a les planes de l'Apúlia, a Terra di Bari. Des de llavors va començar a patir espasmes i paràlisi; quan va tornar a Nàpols a la primavera, només li van quedar forces per signar algunes cartes⁹. Moriria la matinada del 27 de juny d'aquell mateix any. Des de llavors, *madama* es va retirar a la seva població de Somma, on va viure com a vídua i va portar vida monacal.

Les relacions entre Lucrècia amb l'hereu i la seva esposa van empitjorar en gran manera el 1459 i *madama* va entau-

⁹ Ens dona testimoni d'aquest fet una d'elles, escrita el 28 de maig de 1458 i dirigida a Bernat de Vilamarí, capità general de les seves galeres reials, que romanien en aigües properes a Gènova. En ella el Magnànim li expressava la seva millora a un mes de la seva mort. ACA, *Cartas reales*, 2.800, f. 63.

lar relació de protecció amb el príncep de Tàrent, oncle de la de Chiaramonte i el títol del qual anhelava el mateix Ferrante. Fet aquest, doncs, i moviment estratègic de la dama, que la descendència del Magnànim veuria amb ulls dolents. Més endavant, l'abril de 1461 es va llançar contra Ferrante recolzant a l'exèrcit de Piccinino sota la protecció del de Tàrent. En 1462, després d'aquest enfrontament, i després de morir el príncep de Tàrent el mateix any, Lucrècia va marxar a Dalmàcia. Sabem, també, que posteriorment es va traslladar a Ravenna i, finalment, a Roma, on va morir «con todavía cierta fortuna» (Ryder 1992, p. 489) el 23 de setembre de 1471, vint-i-tres anys i tres mesos després d'aquella vigília de Sant Joan al costat del Magnànim.

Va deixar tot el seu haver a la seva família i a l'església, en concret al monestir de Sant Domenico Maggiore di Napoli —el que celebra la trobada entre ella i el rei cada 23 de juny. Es considera que va ser enterrada a Santa Maria sopra Minerva, a Roma, si bé, com dèiem, no es conserva làpida. De fet, tampoc no hi ha retrats ni res que la recorde artísticament o monumentalment (Apollonj Ghetti 1978, pp. 15-53; Causati Vanni 1994; Croce 2001, pp. 89-120; Manfredi, 2021).

Càrrecs, favors, gràcies i honors, gran celebració pública... Aleshores, si va ser tan celebrada: per què sembla haver desaparegut? Per què desapareix o pareix amagada? Per què no es conserven representacions artístiques de la dama? Per què no hi ha més testimonis que la tradició popular, la poesia cortesana o algunes poques notícies dels contemporanis? La resposta és ben senzilla: la *damnatio memoriae* duta a terme pels hereus del Magnànim.

4. La *damnatio memoriae* o la dama *ab atrio ex scaena*

Després de la mort d'Alfons, la poètica castedat de la dama i la seva relació de setze anys amb el monarca contrasten amb la poca experiència política de la jove i el poder que havia assolit, circumstància que no va agradar a l'hereu del regne: Ferrante I de Nàpols. La veritat és que ell i la seva dona, Isabella de Chiaramonte, hereva del gran patrimoni

dels Orsini i qui li va donar sis bells fills —entre ells el desafortunat hereu Alfons II de Nàpols (1494-1495)—, van emprendre una campanya d'enorme *damnatio memoriae* contra la jove, que comptava llavors ja amb vint-i-vuit anys. Una campanya produïda a l'empara de la marginació de la cort.

Ja hem assenyalat com, desprotegida amb l'absència del rei Alfons, després de no aconseguir arribar a millor situació amb la protecció del príncep de Tàrent, ella es va veure obligada a abandonar la seva Nàpols natal per sempre. Però, tot i això, la poesia, com hem vist, la va immortalitzar fins als nostres dies i el poble, des d'aleshores, la va mantenir, com continua mantenint-la, viva en la seva tradició oral, escrita i festiva, tal com també ha sigut esmentat.

Si es dugueren a terme altre tipus de representacions no podem saber-ho. Com no podem demostrar, en conseqüència si, d'existir aquestes, foren destruïdes. El fet és que, ens fa sospitar que en un entorn d'ebullició artística i literària com era el Nàpols i la Itàlia del *Quattrocento*, de representacions voluntàries de la dama, fetes fora per comanda del rei, fora per encàrrec de la mateixa família D'Alagno o, inclús, com a present d'algun humanista emergent que volia guanyar-se el favor del sobirà o que treballa per a ell, com poguera ser el mateix Pisanello (Sindona 1962; Capilla Aledón 2015, pp. 207-221 i 2019, pp. 146-158), no se n'ha trobat cap. El cas és que, d'imatges o de paraules, no hi ha quedat testimoni més enllà dels literaris aplegats ací.

Per comprendre el perill que podia comportar Lucrezia per als interessos de la Casa d'Aragó a Nàpols, cal assenyal·lar, arribats a aquest punt, que la situació del regne campà a la mort del Magnànim no era, ni de bon tros, encoratjadora. Mort el sobirà que li va conferir la seva màxima esplendor, els barons rebels contraris a Aragó van sortir dels amagatalls. Grans homes que continuaven recolzant els angevins o que, simplement, vetllaven pels seus interessos, com és el cas de Francesco Coppola, comte de Sarno, i d'Antonio Sanseverino, príncep de Salern, tots dos, ademés, recolzats pel papa Innocenci VIII.

Ja en vida, i sabent que la conjura podia succeir, i intentant assegurar un bon futur al seu fill il·legítim, el mateix Alfons

va fer que Ferran desposés el 1444 Isabel de Chiaromonte, filla de Tristan de Clermont i de Catalina Orsini, neboda i presumpta hereva del príncep Juan Antonio Orsini de la Melsa de Taranto, successor dels drets dels Brienne al tron de Jerusalem, i qui no tenia descendents directes.

Tal com havia establert el seu pare, Ferran va accedir al tron de Nàpols el 1458 a l'edat de trenta-cinc anys, però el papa Calixt III qui, recordem-ho, no va reconèixer cap de les peticions fetes pel Magnànim el 1455, va declarar extinta la Casa d'Aragó i va proclamar que el regne era propietat de l'Església catòlica. Tot i això, el pontífex va morir a l'agost d'aquell mateix any i el seu successor, Pius II, va deixar de banda la reivindicació i va reconèixer Ferrante com el legítim sobirà. Tot i això, Joan d'Anjou aprofitant el descontentament dels barons napolitans, va decidir intentar la reconquesta del tron dels seus avantpassats, perdut pel seu pare, i va envair Nàpols.

Ferran va ser derrotat pels angevins i els rebels a la batalla sobre el Sarno el 7 de juliol de 1460, fet conegut com la derrota de Sarno. En tal ocasió, va ser salvat per la intervenció dels *provisionati* o milícies assalariades i els *coscritti* o milícies del poble de la ciutat de la Cava (Cava de' Tirreni) capitanejades per Giosuè i Marino Longo, que van arribar a la localitat per la desembocadura del Sarno, on van sorprendre els angevins els qui van retrocedir davant l'envergadura de l'atac i van concedir a Ferrante la possibilitat de fugida, per la via de Nola, cap a Nàpols. Després va aconseguir l'ajuda d'Alejandro Sforza, del papa Pius II i del cabdill albanès Giorgio Castriota Scanderbeg, deutor al rei de la protecció que li va donar Alfons. Així Ferrante va aconseguir enfortir les seves posicions i restablir la seva autoritat al regne el 1464. El 1478 es va aliar amb el papa Sixt IV contra Llorenç de Mèdici, i aconseguí negociar la pau a la mateixa ciutat de Nàpols.

Darrere d'això, s'amagaven els desitjos d'assolir el títol de príncep de Tàrent, un dels feus que més riqueses brindava a la corona. No obstant això, i a causa del delicat i efímer de les posicions a la guerra, aquest intent es va esfumar, sent el 1463, un any abans de la pau, quan la seva dona es va con-

vertir en titular, heretant el títol del seu oncle Joan. Isabel va passar a ostentar els drets dels Brienne sobre el tron de Jerusalem, encara que va morir el 1465.

Tot i això, i malgrat posteriors aliances amb els ducs Sforza de Milà, i els ducs Este de Mòdena i Ferrara, el govern de Ferran va provocar un intent de revolta el 1485 coneguda com la Conjura dels Barons, provocada pels nobles i dirigida pels esmentats Francisco Coppola i Antonio Sanseverino, els que comptaven, com dèiem, amb l'ajuda papal. La insurrecció va ser sufocada, però molts nobles que no creien en la promesa de Ferran d'una amnistia general van ser assassinats per decisió directa d'aquest¹⁰. Tots aquests fets van quedar immortalitzats a la porta d'entrada a Castel Nuovo, coneguda com a *porta bronzea* (Maresca di Serracapriola 1901, v. X, pp. 17-22).

El 1493, Carles VIII de França, animat pel duc Ludovico Sforza de Milà, es preparà per envair Itàlia i conquerir Nàpols. Aquest seria l'enfrontament més perillós que mai hauria d'afrontar a la seva vida. Intentà dissuadir el papa Alexandre VI i l'Sforza, però els seus esforços van ser en va. Ferran va morir el 25 de gener de 1494. Li va succeir el seu fill Alfons II de Nàpols, qui va ser deposat tan sols un any després amb la invasió francesa de Carles VIII. El fet que el seu pare tant havia temut (Capilla Aledón 2015, v. I, pp. 68, 212, 223 i v. II, pp. 71-77; Burckhardt 1985, v. II, pp. 343-345; Ryder 1987).

Amb aquest panorama i enmig de la inseguretat política, Lucrècia va buscar, com esmentàvem, el suport del mateix príncep de Tàrent. No obstant això, després de passar el títol a Isabella de Chiaramonte el 1465, també coneguda per això com Isabel de Taranto, poques opcions li van quedar.

Apartada, doncs, de la cort, immersa en la inestabilitat dels esdeveniments polítics, tot el que va poder quedar o produir-se sobre la dama va deixar de veure la llum. Així la noble cortesana, que brillava més que cap jove de la Cam-

¹⁰ *Esortazione di insorgere contro i baroni rebelli, fatta da Fernando I re di Napoli*, Nàpols, Francesco Del Tuppo, 1480. Facsímil electrònic disponible en la Biblioteca Nacional, Madrid (BEIC): www.beic.cl.

pània, i la figura de la qual il·luminava la llum dels astres del mateix Magnànim, parafrasejant Beccadelli, va passar a convertir-se en una dama invisible.

Sense memòria estètica, sense representació artística, sense imatge per a la història... O potser sí?

5. *Tancament o conclusiones hodie*

Per a no pocs autors, com l'historiador de l'art Desiderio Passolini (1917, p. 655) o el cronista i historiador de Nàpols Enrico De Rosa (2007, p. 86), i per a gran part dels napolitans, el monarca, una vegada més, hauria demostrat el seu mestratge i hauria deixat un retrat de *madama* per a la posteritat, monumental i a la vista de tots: el seu arc del triomf.

Sabem que l'escena triomfal va ser encarregada, com és sabut, a Isaia da Pisa i a Pietro da Milano (Capilla Aledón 2015, pp. 149-183; 2019, pp. 101-127 i 2016, pp. 21-41). I que al primer se li va fer l'encàrrec d'esculpir la figura que estira la quadriga reial: la deessa de la Fortuna. Única figura femenina de tot el seguici triomfal. Es desconeix si Lucrècia va fer de model per a Isaia, però més d'un erudit veu a la Fortuna els trets físics de Lucrècia a què fan referència les fonts literàries, inclús les notícies històriques, conservades. La seva estatura i l'agilitat de la seva figura, els ulls grans i resplendents, la gran cabellera gruixuda... En paraules de Passolini: «la fisionomia stessa tanto caratteristica che, ben più che un tipo convenzionale, è evidente che lo scultore aveva l'incarico e ha tentato di fare un ritratto» (De Rosa 2007, p. 86). De Rosa assenyala que no és probable que Isaia entengués estar fent un homenatge a ella i al seu rei en esculpir les seves semblances doncs «Se così fosse, sarebbe questa l'unica immagine di una donna così celebrata, della quale, pur vissuta in una Corte affollata di pittori e miniatori, non ci è pervenuto alcun ritratto» (2007, p. 86). Però... i si sí?

Les raons al·ludides al perquè de l'absència d'imatges relatives a la companya del rei ens empenyen a afirmar que molt possiblement aquesta siga l'única imatge de Lucrècia

que s'ha conservat. Tot i que va tenir no pocs detractors i que bona part dels testimonis de l'època esmentats ens la mostren com una oportunista que va obtenir grans beneficis de la seva relació amb el monarca, el cas és que el poble l'aclamava i els poetes van immortalitzar-la...

Monumental, a la vista de tots i plena de llum, *madama Lucrezia* o la invisibilitat de la dama, s'hauria transformat en la figura femenina visible al monument commemoratiu del rei. Així, hauria quedat per a la immortalitat al poble, a la poesia, a la memòria... Lucrezia D'Alagno o la dama visible. La consort i companya del rei en la seva darrera dècada de vida.

6. Referències

Manuscripts citats

Antonio Beccadelli, *Antonii Panormitae in Alfonsi regis dicta aut facta memoratu digna*. Nápoles, 1458. Valencia, BUV, ms. 445.

Francesco Philelpho, *Satyrae*, Milán, 1449. Valencia, BUV, ms. 398.

Incunables

Esortazione di insorgere contro i baroni rebelli, fatta da Fernando I re di Napoli, Nápoles: Francesco Del Tупpo, 1480.

Bibliografia

Altamura, A. (1962): *Rimatori napoletani del Quattrocento*. Napoli: Fausto Fiorentino.

Alvar, M. et al. (eds.) (1981): *Cancionero de Estúñiga*, Zaragoza: Institución Fernando el Católico.

Apollonj Ghetti, F. M. (1978): «Madama Lucrezia quasi una regina», a dins *Donne di ieri a Roma e nel Lazio. L'annuario Romano VII*, Roma: Gruppo Culturale di Roma e del Lazio, pp. 15-53.

- Beccadelli, A. (1538): *Antonii Panormitae. De dictis et factis Alphonsi regis Aragonum libri quatuor*, Basilea: Ex Officina Hervagiana.
- Bernicoli, S. (1909): «La diva di Alfonso d'Aragona», *La Romagna*, 61, pp. 325-337.
- Burckhardt, J. (1985): *La cultura del Renacimiento en Italia*. Barcelona: Orbis, 2 vols.
- Cannoni, L. (2007): «El mito de Lucrezia d'Alagno», a dins M. Arriaga Flórez *et al.* (eds.), *Escritoras y pensadoras europeas*, Sevilla: Arcibel, pp. 167-192.
- Capilla Aledón, G. B. (2021): «Tradición popular, celebración pública, poesía cortesana e historia: Alfonso el Magnánimo y Lucrezia D'Alagno (1448-1458)», *Aragón en la Edad Media*, 32, pp. 79-108.
- (2020): «Imágenes para la legitimación y la memoria: el discurso de la representación de Alfonso V el Magnánimo (1416-1458)», adins G. D'Agostino *et al.* (eds.), *La Corona d'Aragona e l'Italia, Atti del XX Congresso della Corona d'Aragona, Roma-Napoli 4-8 ottobre 2017*, Roma: Istituto Storico Italiano per il Medioevo, II/1, pp. 619-632.
- (2020), «*Res al mon no li es plasent, sino parlarli del reyalme*»: Alfonso el Magnánimo y los símbolos para la legitimación de sus derechos sobre Nápoles (1421-1458)», *Poder y poderes en la Edad Media. Monografías de la Sociedad Española de Estudio Medievales*, 16, pp. 73-86.
- (2019): *Poder y representación en la figura de Alfonso el Magnánimo (1416-1458)*, Valencia: Institució Alfons el Magnànim.
- (2018): «Un caballero ideal, un *principe nuovo*: Alfonso el Magnánimo, los *Alfonsi Regis dicta aut facta memoratu digna* de Antonio Beccadelli (ms. 445 BUV) y sus fuentes», *eHumanista/IVITRA*, 13, pp. 430-471.
- (2017a), «Alfonso V el Magnánimo y el Siti Perillós (1422-1458)», *Scripta. Revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna*, 9, pp. 81-112.
- (2017b), «*Seguidors vencen*, un grito de guerra para un rey: Un lema para la virtud de la Fortaleza en Alfonso V el Magnánimo (1423-1458)», *Potestas. Estudios del Mundo Clásico e Historia del Arte*, 11, pp. 27-46.

- (2017c), «Escritura, legitimidad y memoria: lemas y divisas de Alfonso V el Magnánimo (1416-1458)», *Mirabilia / MedTrans*, 5, pp. 1-40.
- (2016), «La conmemoración de una victoria, la celebración de un triunfo: Alfonso V el Magnánimo, Antonio Beccadelli y su Alfonsi Regis Triumphus. (Manuscrito 445 de la Biblioteca Històrica de la Universitat de València)», *Scripta: revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna*, 7, pp. 21-41.
- (2015), *El poder representado: Alfonso V el Magnánimo (1416-1458)*, tesis doctoral, Valencia: Universitat de València, 2 vols.
- Causati Vanni, M. A. (1994): «Lucrezia d'Alagno: madama parlante», *Roma: ieri, oggi, domani*, 68 (giugno).
- Chilà, R. (2014): *Une cour à l'épreuve de la conquête: la société curiale et Naples, capitale d'Alphonse le Magnanime (1416-1458)*, tesis doctoral, Montpellier: Université Paul Valéry-Montpellier III.
- Croce, B. (2001): «Lucrezia d'Alagno» en: Galasso, Giuseppe (a cura di), *Storie e leggende napoletane (con relativa nota bibliografica)*, Milano: Adelphi, pp. 89-120.
- (1953): «L'amorosa storia de madamma Lucrezia in una inedita cronaca quattrocentesca», a dins *Aneddoti di varia letteratura*, Bari: Laterza, pp. 206-212.
- (1915): «Una poesia spagnola in lode di Lucrezia d'Alagno», *Archivio storico per le province napoletane*, XL, pp. 605-608.
- De Rosa, E. (2007): *Alfonso I d'Aragona. Il Re che ha fatto il Rinascimento a Napoli*. Napoli: M. D'Auria Editore.
- (1995-1996): «Canti per Lucrezia d'Alagno. L'amante vergine di Alfonso d'Aragona. Parte prima: I protagonisti», *La nuova ricerca. Pubblicazione annuale del Dipartimento di Lingüística, Filologia e Letteratura Moderna dell'Università degli studi di Bari*, 4-5, pp. 193-228.
- (1997-1998): «Canti per Lucrezia d'Alagno. L'amante vergine di Alfonso d'Aragona. Parte prima: I testi», *La nuova ricerca. Pubblicazione annuale del Dipartimento di Lingüística, Filologia e Letteratura Moderna dell'Università degli studi di Bari*, 6-7, pp. 211-228.

- Earenfight, Th. (2010): *The king's other body: María of Castile and the crown of Aragon*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Falco, A. (1999): «Canti per Lucrezia d'Alagno. L'amante vergine di Alfonso d'Aragona. Parte prima: I testi», *La nuova ricerca. Pubblicazione annuale del Dipartimento di Lingüística, Filologia e Letteratura Moderna dell'Università degli studi di Bari*, 8, pp. 97-122.
- Filangieri, G. (1886): «Nuovi documenti intorno la familia, le case e le vicende di Lucrezia d'Alagno», *Archivio storico per le province napoletane*, XI, pp. 65-138.
- García Herrero, M. C. (2015): «La dama modèlica del Cuatrocientos en la correspondència de María de Castilla, Reina de Aragón (1416-1458)», *Cuadernos del CEMyR*, 23, pp. 27-48.
- Mandingorra Llavata, M. L. (2014): «Entre dos reinos. Cartas de María de Castilla, Reina de Aragón», *Ars longa: cuadernos de arte*, 23, 2014, pp. 41-58.
- Madurell Marimón, J. M. (1963): *Mensajeros barceloneses en la corte de Nápoles de Alfonso V de Aragón*, Barcelona: CSIC.
- Manfredi, M. (2021): «Alagno, Lucrezia» en: *Dizionario Biografico degli Italiani. Istituto dell'Enciclopedia italiana Treccani*.
[https://www.treccani.it/enciclopedia/lucrezia-alagno_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/lucrezia-alagno_(Dizionario-Biografico)/)
- Maresca di Serracapriola, A. (1901): «Le porte di Castel Nuovo», *Napoli nobilissima, rivista di topografia ed arte napoletana*, X, pp. 17-22.
- Más, J. (2018): *María de Castilla. La reina que luchó por el sueño templario*, Madrid: Áltera.
- Mazzatinti, G. (1885): *Rimatori napoletani del Quattrocento dal cod. 1035 della Biblioteca Nazionale di Parigi*, Roma: Loescher.
- Minieri Riccio, C. (1881), *Alcuni fatti di Alfonso I di Aragona*, Napoli: Francesco Giannini.
- Narbona Vizcaíno, R. (2020): «Alfonso el Magnánimo y la conquista de Nápoles en la memoria escrita de la Corona de Aragón (ss. XV-XVI)», a dins G. D'Agostino, Guido et al. (eds.), *La Corona d'Aragona e l'Italia, Atti*

- del XX Congresso della Corona d'Aragona, Roma-Napoli 4-8 ottobre 2017*. Roma: Istituto Storico Italiano per il Medioevo: v. II/2, pp. 1089-1110.
- (2019): «Con un pie en el estribo. Épica, letras y política en la caballería de la Corona de Aragón», a dins A. Carrasco Martínez (ed.), *Culturapolítica, políticas de la cultura*, Valladolid: Ediciones de la Universidad de Valladolid, pp. 43-72.
- Pontieri, E. (1975): *Alfonso il Magnánimo, re di Napoli 1435-1458*. Napoli: Edizioni Scientifiche Italiane.
- Riquer, M. de (1960), «Alfonso el Magnánimo visto por sus poetas» en: Aa.Dd., *Estudios sobre Alfonso el Magnánimo con motivo del Quinto Centenario de su muerte (mayo 1959)*, Barcelona: Universitat de Barcelona, pp. 34-49.
- Rodríguez Mesa, F. J. (2016): «Lucrezia D'Alagno o la celebración literaria y pública de la consorte *de facto* de Alfonso el Magnánimo», *Erasmus: Revista de Historia Bajomedieval y Moderna*, 3, pp. 143-156.
- (2012), «La relación entre Alfonso el Magnánimo y Lucrezia D'Alagno a través de los poemas italianos de la corte» en: A. Camps (ed.), *La traducción en las relaciones italo-españolas: lengua, literatura y cultura*, Barcelona: Universitat de Barcelona, pp. 103-115.
- (2012), «El amor de Alfonso el Magnánimo y Lucrezia d'Alagno a través de los poemas de Carvajal», *Letras*, 65-66, pp. 295-305.
- Rovira Soler, J. C. (1990), *Humanistas y poetas en la corte napolitana de Alfonso el Magnánimo*, Alicante: Instituto de Cultura «Juan Gil-Albert».
- (1987), «Los poemas al amor de Lucrezia d'Alagno y Alfonso V de Aragón», *Boletín de la Real Academia Española*, t. LXVII: c. CCXL, pp. 77-107.
- Ryder, A. (1987): *El Reino de Nápoles en tiempos de Alfonso el Magnánimo*, Valencia: Institució Alfons el Magnànim.
- (1992): *Alfonso el Magnánimo. Rey de Aragón, Nápoles y Sicilia (139-1458)*, Valencia: Institució Alfons el Magnànim.
- Sindona, E. (1962), *Pisanello*, París: Bibliothèques des Arts.
- Vendrell Gallostra, F. (1933): *La corte literaria de Alfonso V de Aragón y tres poetas de la misma*, Madrid: Tipografía de Archivos.

Recursos electrònics

Biblioteca Electrónica de Información Científica (BEIC)
www.beic.cl.

Dizionario Biografico degli Italiani. Istituto dell'Enciclopedia italiana Treccani
www.treccani.it

Museo San Domenico Maggiore
www.museosandomenicomaggiore.it